

A NYELVLOGIKAI ISKOLA ELSŐ MAGYAR TANKÖNYVÍRÓJA

Írta: SZÁNTÓ LŐRINC

A nyelvtantanítás a XIX. század második harmadában Becker Károly Ferdinánd logikai nyelvtudományának hatása alatt állott [1]. Becker a nyelvet — Humboldt és Grimm nyomán — szervezetnek fogta föl, de a történeti módszert nem tette magáévá, amivel heves ellentmondást váltott ki. Logikai nyelvszemléletének alapvető elve: a nyelv azonos a logikával, ami egyúttal alapvető tévedése is, mivel a nyelvre elsősorban jellemző társadalmi-lélektani kapcsolatokat teljesen figyelmen kívül hagyta. Felfogásának megfelelően a fogalom és a szó, az ítélet és a mondat azonosságát hirdette, s a nyelvtani kategóriákat logikai kategóriákból vezette le; a nyelvet logikai formák kifejezésének tekintette, s ezeknek megnyilvánulásait vizsgálta benne. Nyelvlogikai kategóriáit egyetemes érvényűeknek tartotta, s fölvetette a minden nyelvre egyformán érvényes általános nyelvtan kidolgozásának lehetőségét.

Ez a gondolat azóta többször felmerült. Így különösen Husserl, az idealista fenomenológiai bölcseleti irány megalapítója vált az általános nyelvtan megalkotásának szószólójává [2], a közelmúltban pedig Marr ily irányú közismert igyekezete végződött kudarccal.

Mi a nyelvlogikai irány törekvésével ellentétben nem azonosítjuk a nyelvet a gondolkodással, sem a nyelvtant a logikával. Egy gondolat nyelvi kifejezésének sokféle lehetősége (eszköze, formája) van, ami a nyelv gazdagságának, rugalmasságának, életszerűségének következménye. Hiba volna tehát a változatos nyelvi kifejezési formákat változatlan logikai formákká merevíteni.

Becker nem elégedett meg nyelvlogikai rendszerének többirányú kidolgozásával, hanem — orvos létére, bizonyára a lelke mélyén munkáló sugallatát követve — negyedszázadon át, haláláig, nevelőintézetet tartott fenn házában, s gondoskodott arról, hogy nyelvlogikai elveit az anyanyelv tanításában is meghonosítsa [3]. A nyelvtant alkalmazott logikává tette, s nyomatékosan hangsúlyozta a logikus gondolkodás fejlesztésében betöltő különleges szerepét és jelentőségét. Fontos megállapítása: aki helyesen gondolkodik, helyesen beszél. Ennek elérése céljából a nyelvtantanítás nagyszabású népnevelési programmá szélesedett nála: a logikus gondolkodásra való képesítés által a népet a szellemi műveltség magasabb fokára akarta emelni. Ennek a feladatnak megfelelően a nyelvtanból »nyelv-gondolkodástan« (»Sprachdenklehre«) lett.

Becker törekvését korának — Diesterweg mellett — egyik legkiválóbb tanítója, Würst vitte győzelemre, aki a nyelvlogikai szemléletnek a népiskolai viszonyokhoz való alkalmazásával különös érdemeket szerzett. Rendkívül elterjedt nyelv gondolkodástanaival [4] és módszertani útmutatójával [5], valamint a tanítóképzés terén kifejtett ily irányú buzgalmával gyökeresen átalakította s évtizedekre megszabta az anyanyelvtanítás mód- szerét.

A logikai nyelvtudománynak csakhamar akadt magyar művelője is: id. Szász Károly, a nagyenyedi főiskola nagyírú tanára irt Becker elvei szerint egy magyar nyelvtant [6]. Munkájának előszavában ismerteti nyelvtanító elveit. Kifejti, hogy a nyelvtannak népszerű logikává kell lennie, melynek legfőbb feladata az értelem fejlesztése. Ennek lehetősége szerint adva van, mivel az anyanyelv grammatikájának értelemfejlesztő ereje vetekszik a mennyiségtanéval. Sőt »azt a' dicsőséget, melyet észfejtés 's értelemgyakorlás tekintetében eddig elismert joggal a' Mathesis kirekesztő tulajdonul bírt, az anyai nyelv Grammaticájára átruházni, vagy ha ennyit meg nem nyerhetnénk, legalább vele megosztani« sürgős tennivalónak tartotta. És ezt annál inkább vélte megvalósíthatónak, mivel »egy ébredt eszű gyermek... sokkal többet részét tudja született nyelvének, mint Horváth a' Históriaának, Ritter a' Geographiának, Cuvier a' természettudomány- nak.« Ebből azt következteti, hogy »a' gyermek előtt értetlen volna, ha annak, mit ő sokkal teljesebben 's részletibben ismer, szabályszerűségeire csak figyelmeztetjük.« A cél elérése érdekében mélyen járó nyelvtanítást sürgetett: »Hogy minden szóról, minden szómódosításról 's szó illesztésről, melyet beszédben használunk, 's melyet mástól hallunk, tiszta, világos, határozott fogalmat formálni tudjunk, akarjunk és szokjunk — ezt a' nyelvtudományt helyezem én észfejtés 's értelmesítés tekintetében nemcsak melléje, hanem föléje a' Mathesisnek.« Szász Károly törekvésében szembetűnően jelentkezik a nyelv gondolkodástan egyik súlyos hibája: az anyag teljességét nyújtani akaró túlzott követelmény.

A nyelvlogikai elvek terjesztésében különösen Saska Károly buzgólkodott még eredményesen [7].

A korabeli anyanyelv-tanításnak gyakorlati célja volt: a helyes beszéd, olvasás és írás elsajátíttatása. A nyelvlogikai irány emellett a formális célt hangsúlyozta: a logikus gondolkodás fejlesztését.

Az új nyelvtanítási program csakhamar behatolt a magyar iskolákba is. Tárgyi szempontból nagyjelentőségű újítása az elavult deák syntaxis (szókötés) elejtése, s a modern mondattan kiépítésének megindítása. Erre mulhatatlanul szükség is volt, mert a nyelvlogikai iskola a gondolat kifejező mondatot tette a tanítás alapjává.

A nyelvlogikai irány Széchy Ágoston Imre (szül. 1778. Sárospatak, megh. 1852. Pest) piarista tanár [8] tankönyvével vonult be az iskolába. A tudós tanár és kiváló nevelő szegedi működése alatt ért kitüntetését következtében a bécsújhelyi hadi akadémián a magyar nyelv tanára lett, ahol negyedszázadon át kifejtett nagyhatású munkásságával irányító szerepet játszott a tiszti növendékek nevelésében. Látásának és hallásának csökkenése miatt kénytelen volt nyugalomba vonulni, Pesten telpedett le, s ameddig látása engedte, irodalmi tevékenységének élt. Az Akadémia I. tagjává választotta. Kiemelkedő értékű rendszeres pedagógiai műve [9] mel-

lett derék magyar nyelvtani tankönyvével vonta magára kortársai figyelmét. Címe: *Elemi magyar nyelvtan gyakorlatilag előadva.* (Pést, 1840. K. 8-r., 135. l. 2. átnézett kiad. uo. 1845.)

Széchy címlapjának újítása a *nyelvtan* szó első megjelenése nyelvtani irodalmunkban. Vele egyidőben használta Vajda Péter is [10]. A Kunoss Endrétől származó német tükörszó (1835) az Akadémia 1838-i magyar-német zsebszótára nyomán terjedt el a *grammatika*, *nyelvtudomány*, *nyelv-mester*, *nyelvkönyv*, *nyelvtanító könyv* és egyéb elnevezések helyett.

A nyelvkönyv mottója rávilágít írójának szándékára, az egész munka sajátos szellemére: »A' nyelv a gondolkodás eszköze hallható jelek által, a nyelvtan eredeti föladása tehát a' kisdedek értelmi tehetségeit lépésenként gyakorolni s' kifejtetni, hogy beszéd által gondolkodni, gondolkodás által beszélni tanuljanak.«

A katekizáló nyelvtan 238 kérdésből áll, az ismeretek begyakorlására és alkalmazására szolgáló szó- és írásbeli nyelvgyakorlatok száma 257. Az utóbbiak terjedelme jóval meghaladja a könyv felét. Az elméleti tudnivalóknak az elavult katekizáló módszerben való feldolgozásával Széchy még a múlt talaján áll, nyelvgyakorlataival azonban úttörő jelentőségre emelkedett.

Széchy tankönyve a szokásos két részből áll.

A' sz ó n y o m o z á s r ó l (1—113. l.) szóló anyaga a következő: 1. A *betűk, a szótagok és a szavak*. A nyelvhangok és a betűk: önhangzók (rövid és hosszú, mély, magas és középhangzók) és mássalhangzók (egyszerű és összetett mássalhangzók). A szótag és a szó. Szótagolás. Egyszerű és összetett, mély, magas és közép, gyök és származékszó. A szóképző: mély, magas és közép szóképzők. — 2. A *beszédrészek* (a főnév, a melléknév a számnévvel, a névmás, az ige a részesülővel, az igehatározó, a névhatározó, a kötőszó, az indulatszó) fogalma, figyelemmel a mondatalkotásra (mondattani bevezető). — A *beszédrészek részletes tárgyalása*. — 3. A *főnév*. Főnév-alkotás. Köz- és tulajdonnév, gyűjtő és kisebbitő név. A névmutató. Egyes és többes szám. A névesetek: nevező-, bír-, ad-, hatás- és hívőeset. Névhajlítás (két változat a magas- és mélyhangú szavak szerint). — 4. A *melléknév*. Fajai: közönséges melléknév, részesülő, számnév. Melléknévalkotás. A számnév: határozott és határozatlan, sark-, rend-, sokszoros-, különböző- és részelő számnév. — 5. A *névmás*. Személy-, visszaható-, birtokos-, mutató-, kérdő-, köt [vonatkozó]- és határozatlan névmások; a birtokos névmással kapcsolatban a birtokos ragozás. — 6. Az *ige*. Mondatbeli szerepe. Tárgyas és tárgyatlan ige; tárgyas igék: cselekvő v. kiható, visszaható, műveltető; a szenvedő ige; tárgyatlan igék, cselekvő középigék, szenvedő középigék, állapotigék, létigék; tehető, kezdő és ismétlő igék. Igealkotás. Az igemódok: jelentő, óhajtó, parancsoló, köt- és határozatlan mód. Az igeidők: jelen, múlt, félmúlt, régmúlt, jövő. Igeszemély és igeszám. Személyes és személytelen igék. Határozatlan és határozott személyragok. Igehajlítás: rendes (cselekvő, műveltető, szenvedő, -ik szótaggal végződő és törzsök kurtító igék) és rendhagyó hajlítás. — 7. Az *igehatározó*. — 8. A *névhatározó*.

A' szókötésnek első elvei (113—135. l.), vagyis leglényegesebb és legszükségesebb tudnivalói: 1. Az *egyes* [egyszerű] *mondat*. Egyszerű [tő] és bővített mondat. A mondat részei: alapszó és állítmány; állít-

mánypótlék; mellékrészek. Igenlő (bizonyosan megtörténő, óhajtvá v. pa-raíncsolva kifejezett cselekvés), tagadó és kérdő mondat. Többször előforduló mondatrészek. — 2. *Az összetett v. kötött mondat.*

A szónyomozás anyagának sebezhető pontjai: a névragozást, de különösen az igeragozást Verseyhyre emlékeztető részletességgel tárgyalja [11], hozzá még azzal a hátránnyal, hogy az áttekintés megkönnyítését szolgáló táblázatokat mellőzi. Széchy dicséretére válik a *tárgyas* és *tárgyatlan ige* elnevezésének bevezetése, bár nem használja egyéb vonatkozásban következetesen; nem tudott az idevágó megszokottabb műszavaktól szabadulni, s *tárgyas ragozás* helyett *határozott ragozásról* beszél, a *tárgyasetet* pedig *határesetet* néven említi.

A szókötés anyagának összeállítása úttörő alkotás, mégpedig kétféle szempontból:

1. Széchy céljából következik a mondattani alpra helyezett tárgyalási módnak következetes végrehajtása. Nem elégedhetett meg a mondattani ismereteknek a szótantól független tárgyalásával, hanem a szótani tudnivalókat is mondatokba ágyazza, s mondattani bevezetéssel oszlatja el az ezzel járó nehézségeket. Ez az eljárás annak az elvnek a végrehajtása, »mikép teljesítenek szavaink által a' gondolkodásra szükséges munkálások«. (Előszó.) A szavak mondattani szerepének, tehát gondolatközlés céljára való felhasználásának kidomborítása a bőséges és változatos nyelvgyakorlatok segítségével történik.

A szótani ismereteknek mondattani alapon történő tárgyalása megfigyelhető az alábbi rövid példában.

Mi a' tárgyas, és tárgyatlan ige?

Némely igék teljes értelmökre az alapszavon kívül még valamely más tárgyat is kívánnak, melyre a cselekvés kihat, és mely e' kérdésre felel meg: kit? mit? p. o. ha mondjuk: nyírj; a gyermek kéri; most építjük; nyilvánlag itt még valami kívánatik a' teljes értelemre, mint például: nyírj papirost; a gyermek kéri az atyát; most építjük az egyházat. Ezen teljes értelemre szükséges tárgyakat igitárgyaknak, az ilyen igéket pedig *tárgyas. igéknek* hívjuk. — Némely igéknek teljes értelmökre pedig semmi tárgy sem szükséges; például: a' ló fut; a' gyermek sir; a' ház ég; a' fecske repül; szunyadoztok? az ilyeneket *tárgyatlan igéknek* nevezzük.

117. Gy. Írjátok egymás alá a' tárgyas, azután a' tárgyatlan igéket, és tegyetek a' tárgyasokhoz egy illendő tárgyat. — A' gyermek alszik; az oktatók tanítják, a' fazekas éget; a halak úsznak; a' szabó készít; a' kutya harap; az asztal itt állott; a' nap éleszti; a' szolgáló mossa; a' féreg mászik; a' forkas ordít; a' gyertya ég; a' szakácsné főzi; az anya szoptatja; olvasom; mit írtok? az állatok mozognak; a' szőlő érik; az ajtó nyílik; nyisd föl; a víz forr; a' leves már meghűlt; a' kecske ugrik; a' kocsis jól hajtja; a' szél zúg; a' fal megrepedt; a' tanítvány figyelmez; a' tanítvány írja; a' nád ingadoz; a' vizsla nyomoz; a' vadász lőtt; az idő enged; ne költés sok; a' tenger haboz; a' képiroz rajzol; a' kutya őrzi; a' molnár őrli; a' bimbók fakadnak; a beteg sinlődik; az orvos gyógyít; szerencsésen elűztük; imádjuk; segítsetek; a' takács szövi; a' kereskedők árulnak; a' vargák készítik; a' lovak rúgnak.

118. Gy. Keressetek minden igéhez egy alkalmas alapszót és tárgyat, és képezetek mondatokat. — Gyógyítani, táplálni, kötni, varrni, küldeni, ásni, teríteni, bezárni, védelmezni, dicsérni, gyalázni, gyalulni, csépelni, öntözni, meríteni, fenni, ajándékozni, szeretni, jutalmazni, megbüntetni, tékozolni, szántani, tisztítani, kikefélni, izenni.

119. Gy. Keressetek tárgyatlan igéket ezen alapszavakhoz, és képezetek mondatokat. — Nap, ég, tűz, ló, a' kutyák, az ájtatosak, a' jó gyermekek, a' virágok, a köd, az elégületlenek, a' föld, a' tehének, a' gyümölcs már, a vetések, 's a t.

2. Széchy szakított a szóegyeztetés és szóvonzat tanából álló deák min-tájú szókötéssel, és új mondattani alapvetés kísérletével állította össze anyagát.

a) A régi nyelvtanítók helytelen felfogásához csatlakozva azt tanítja, hogy az állítmány mindig ige, a névszói állítmányi mondatok pedig kiha-gyásos szerkezetek, hiányzó állítmányuk a létige harmadik személye. Ez a tanítás kétoldalú tévedésen alapszik: mivel a nyugati nyelvekben ismeret-len a névszói állítmány, a magyar nyelvtanból is kirekesztették; másfelől pedig nem tudtak arról, hogy a névszói állítmány a finnugor nyelvek jel-lemző sajátága. Van azonban Széchy tanításában újszerű megállapítás is. Mivel bizonyos igék (*van, lehet, kell, kezd; lesz, csinál, akar, készül, szán-dékozik*, stb.) nem alkotnak teljes értékű állítmányt, az állítmányt értel-messé tevő *állítmánypótlék*ban — a német *kiegészítő* nyomán — új mon-dattani kategóriát létesített.

Mit kell minden mondatról részeire nézve szükségkép tudnunk?

Minden mondatról részeire nézve szükségkép kell tudnunk: 1. hogy minden mondatban egy alapszó, és egy állítmány van, melyek nélkül semmi mondat sem képezhető; azért is főrészeknek hivatnak; úgy e' példákban: a' nap süt; a' vetések érnek: *nap, vetések* alapszavak; *süt, érnek* állítmányok; 2. hogy az alapszó sokszor az állítmányban rejtekezik; úgy e' példákban: esik, fúj, dörög, írunk, mondják, e' következő alapszavak rejtekeznek: eső, szél, ég, mi, ők, vagy az emberek; 3. hogy mind az, a' mi a' mondatban az alapszó, és az állítmányon kívül foglaltatik, mellék-része a' mondatnak; és vagy az alapszó, vagy az állítmányhoz tartozó, mint p. o. a' fölkelő nap kellemesen süt; itt a' részesülő *fölkelő* az alapszót *nap*, az igehatá-rozó *kellemesen* pedig az állítmányt *süt* illeti.

208. Gy. Keressetek egy állítmányt minden következő alapszóhoz, és képezzetek különféle időkben mondatokat, — király, fa, szorgalom, rötség, arany, szabó, sarló, kertész, szél, inas, bíró, tűz, halak, katonák, tanítók, ör, révészek, vizsla, tyúkok.

209. Gy. Képezzetek mondatokat különféle időkben, keresvén alapszavakat ezen igékhez, — csergedezni, főni, zöldülni, habozni, ágaskodni, ragyogni, sétálni, jöni, harcolni, tekézni, legelni, bogni, játszani, felelni, udvarolni, érezni, gondolkozni, szán-tani, nyugodni.

210. Gy. Írjátok föl milyen alapszó rejtekezik minden következő állítmányban: villámlik; jegez, havaz, szemzik, mondjuk, állítják, gőzölög, füstölög.

Mi az állítmány-pótlék, és hányféle?

Az állítmány ugyan mindig ige, de nem minden igének értelme tesz magában érthető állítmányt; ilyenek az igék: *van, lehet, kell, kezd, lesz, csinál, akar, készül, szándékozik*, 's a' t., p. o. a' víz lesz; a gyermeknek van; az áradás tett; az idő kezd; Péter lehet; a' kovács csinál; mind ezeknek nincs teljes értelmök, és kívánnak még valamit, hogy érthető állítmányt képezzenek, úgymint: a' víz meleg lesz; a' gyermek-nek van esze; az áradás kárt tett; az idő engedni kezd; a' kovács szögeket csinál, 's a' t. e' példákban a' szavak: meleg, esze, kárt, engedni, szögeket teszik az állít-mányt értelmessé; az ilyen állítmány teljesítő szavakat *állítmány-pótléknak* neve-zik. Minden állítmány-pótlék pedig, mint az előadott példákból kitetszik, vagy fő, vagy melléknév a részesülőkkel együtt, vagy határozatlan mód.

211. Gy. Tegyetek ezen hiányos mondatokhoz állítmány-pótlékokat: — az em-bernek esze van; a' fák kezdenek; a' had okoz; a' bimbók lesznek; a' nyár nem volt; a' tanítónak kell; a' gombkötő készíti; az órámnak van; én tudok; hová akarsz? ezen csikó lehet; az atyám szándékozik; a' nyakasok nem akarnak; kívánok neked.

b) Széchy nyelvtanával vonult be az iskolába a bővített mondat, de még nem a mai értelemben vett bővítő mondatrészekkel. A *bővített mon-dat* kifejezést oly szerkezetű mondatok megnevezésére használja, amelyek-ben a két főrészen kívül *mellékrészek* is vannak. A mellékrészek a főre-

szek értelmét meghatározó beszédrészek, tehát még nem mondatrészek. Ugyanígy tartja lehetségesnek a bővítésre szolgáló mellékrészeknek más szófajokkal való meghatározását. Vajda Péternél fordul elő először a főrészek bővítésének ilyenféle magyarázata. *egészítő, kiegészítő* elnevezéssel [12], Bitnicz Lajos pedig *pótló részek* néven tárgyalja [13], mégpedig a vonzatok teljes elejtésével.

Az állítmány mellékrészei az igehatározók, a főnevek eseteikkel (főképpen a hatás- és ádeset) és a névhatározókkal, továbbá az állítmánypótlóként említettekén kívül a melléknevek. Az alapszó és a többi főnév mellékrészei jobbra a bíreket és a melléknév.

Mi az egyszerű, és mi a bővített mondat?

A mondat *egyszerű*, mellyben csak egy alapszó és állítmány van. p. o. a récze uszkál; ellenben *bővített*, mellyben ezen főrészeknek egyike vagy mind a ketteje egy vagy több más beszédrész által közelebről van meghatározva, p. o. a récze serényen uszkál, vagy az öreg récze uszkál, vagy az öreg récze serényen uszkál. Innen látni 1. hogy a bővítés mindenkor vagy az alapszót, vagy az állítmányt illeti; noha beszédrészeket is, mellyek a bővítésre szolgálnak, szinte meg lehet közelebről határozni; p. o. a szomszédnak öreg réczeje igen serényen uszkál a' tóban. 2. Hogy a' mondatnak főrészein kívül mellékrészei is lehetnek.

215. Gy. Keressétek itt ki az egyszerű mondatokat, és mondjátok, hol van az alapszó, vagy az állítmány, vagy mind a' kettő megbővítve: az erős italok nagyon ártanak az egészségesnek; a' jó könyvek nagyon hasznosak; mindenütt szívesen láttatnak. a' serény ifiak; az a' szép óra mindég rosszul jár; csendesen lengedez a' szellő; a' fáradhatatlan szorgalom minden nehézséget legyőz; némelly vakok tapintás által választják meg a' különféle színeket; a' szelvéssz tegnap mind leverte a gyümölcsöt a' fáról; rossz idők járnak; a' nagy hévség elfonnyasztotta a' növényeket; a' katonák igen ügyesen tüzelnek; sok hó esett a' múlt éjjel; sűrű köd borítá el a' tért.

Széchy nagyjelentőségű tankönyvi újítása: a szóvonzatok minimálisra csökkentett anyaga úgy van a mondatba beépítve, mintha bővítő mondatrészekről lenne szó. Ezzel megmutatta az utat egyfelől a szóvonzatok teljes kiküszöbölése, másfelől a mondatrészek tanának kialakítása felé.

Ezt szemlélteti az alábbi példa:

Mikép bővítik meg az állítmányt a' főnevek?

Kétfélekép: vagy eseteik, vagy névhatározók segedelme által. Legfőbb bővítést pedig az állítmánynak a' főnevek *ád-* és *hatásesei* teszik; mert ezen esetek olly szoros viszony- és kötésben vannak a' cselekvés-, vagy létmóddal, hogy ha azokat a' mondatban nyilván ki nem tesszük, az ígéknek többnyire nincs teljes értelmök; azért is szükségkép tudnunk kell, melly ígék kívánnak *ád-* 's mellyek hatás esetet.

217. Gy. Tegyetek ezen ígékhez egy illendő *ád-*, vagy hatás esetet, vagy mind a' kettőt, és képezzetek különféle időkben mondatokat: — kereskedők árulni; katonák védelmezni; jobbágyok adózni; kőpíró festeni; királyok szabni; Isten teremteni; molnár őrteni; tolvaj lopni; fák hozni; emberek köszönni; nagylelkűek megengedni; lovasz nyergelni; víz emésztetni; fogak rágni; tűz olvasztani; én ajándékozni; hazug ritkán mondani; keresztények megbocsátani; mindnyájan kelleni engedelmeskedik; haza törvények; ifiak, ti tisztelni; én megköszönni; vezér intézni.

Melly ígék kívánnak hatás- 's mellyek ádesetet?

Hatás esetet kíván minden tárgyas ige e' kérdésre kit, vagy mit? és sokan közülök egyszersmind ádesetet is kívánnak e' kérdésre kinek, vagy minek? szükségkép pedig megkívánják az ádesetet olly értelmű ígék, mellyek valami adást, tulajdonítást, irányt, tilalmat, ítéletet, rendeltetést, bizalmat jelentenek. *Van* és *válik* ígék az ádeset mellé *ra*, *re* névhatározót is kívánnak. — A' nevezett értelmű ígék pedig e' következők: adni, nyújtani, engedni, szolgálni, megbocsátani, kedvezni, megfelelni, kül-

deni, hozni, hízelkedni, írni, szántani, vetni, dolgozni, használni, szerezni, bízni, hinni, ajánlani, kívánni, ígérni, áldozni, kölcsönözni, tartozni, tartani, állítani, tulajdonítani, adózni, örülni, tetszeni, megtiltani, irigyelni, itélni, vallani, nevezni, hívni, vélni, mondani, beszélni, választani, keresni, híresztelni, kikiáltani, eladni, venni, árulni, csinálni, készíteni, izenni, hálálni, fizetni 's a' t.

218. Gy. Képezzetek mondatokat hatás- és ádesettel: — a' gyermek írni; a' földművelő természetni; kézművesek készíteni; bölcsek tanítani; szamarak hordozni; hadnéptartás okozni; szélszész tenni; vendégfogadás adni; útoszlop mutatni; hajósok hordozni; kovács fölverni; gyertya megvilágítani; Egyiptomi József megfejteni; fölség ki nyilatkoztatni; barátom én izenni; mi jelenteni; uraság osztogatni; Próféták jövendölni; Apostolok hirdetni; tanítók magyarázni; ki lakosok választani bíró? hadvezér kikiáltatni.

Ezek után föl kell vetnünk az állítmánypótlék és az állítmányi mellékrészek megkülönböztetésének szükségességét. Tény, hogy az állítmánypótlékat alkotó szófajok az állítmányi mellékrészek szerepét is betöltik. Hol van hát akkor a két kategória közötti határ? Ezt minden esetben az állítmánynak kellene meghatároznia. A teljes értelmű állítmány tartozékai a mellékrészek, az értelmi kiegészítés szerepét betöltő szófajok az állítmánypótlékok. Ez a megkülönböztetés azonban ingadozó voltánál fogva komoly nehézséget okozhatott a tanulónak. Tetézte a zavart az a körülmény, hogy a létigés állítmány mellett az alany gyakran bizonytalanná vált (pl. A gyermeknek van. A gyermeknek esze van).

c) Tankönyvirodalmunkban Széchynél fordul elő először az ún. *összevont mondat*, bár annak megnevezése nélkül. Ez a logikai elemzésen alapuló helytelen elmélet a német grammatikusoktól került hozzánk, akik *összehúzott, összevont, rövidített mondat* elnevezéssel illették, s a közönségesen ismert *összevont mondat* mellett különösen oly összetett mondatokat tekintettek ilyeneknek, amelyeknek egy vagy több tagmondatuk kihagyásos. Nálunk Vajda Péter említette elsőnek ezt a mondattani jelenséget, mégpedig a mai felfogás értelmében: a mondat többtagú főrészeit összetetteknek nevezi. [14]. Ezzel szemben Bitnicz Lajos már a mondatok *megkurtítására szolgáló összehúzásról* értekezett [15]. Mindez azért érdemel figyelmet, mert Erdélyi Lajos szerint [16] az 1850-es évek előtt nem fordul elő nyelvtanainkban az *összevont mondat*, már azért sem, mert addigi nyelvtanaink a mai értelemben vett mondatannal ellentétben a régi módszerű *szövegyeztetés és szóvonzat tárgyalásában* merültek ki, s mondatfajtákról alig tettek említést. Klemm Antal megállapítása, hogy »*Gyurits Antal* (Magyar mondattan. 1857.) tárgyalja nálunk először a mondatant» [17], csak akkor állja meg a helyét, ha hozzátesszük: a maihoz hasonló részletességgel. Nyelvészeink figyelmét elkerülték a tények, amelyek igazolják, hogy a XIX. század első felében érdemes kísérletek tettek az elavult szókötés felszámolására, s egy új mondattani alapvetés kidolgozására, amint ezt Széchy művének következő részletei tanúsítják.

Hányszor jöhetnek a' mondatban elő a' különféle mondatrészek?

1. Egy állítmány több alapszóhoz tartozhat, ilyenkor a' mondatban több alapszó jöhet elő, p. o. az oroszlán, és tigris ordítanak a' pusztában. 2. Ugyanazon alapszóhoz több állítmány tartozhat, ilyenkor a' mondatban több állítmány van, p. o. az oroszlán ordít a' pusztában, és ijeszti a' többi állatokat. 3. Egy mondatban több alapszó és állítmány fordulhat elő, és ekkor minden ige a' mondatban jelenlévő alapszavakhoz tartozó, p. o. méltóság, hatalom, és fényűzés hiú dolgok, és mint a' füst elenyésznek; még is a' halandók nagyobb része azokat mint legfőbb javakat tekinti. 4. A többi

mondatrészek is többfélék lehetnek ugyanazon mondatban; p. o. az ember írhat tollal, önna, krétával, és más szerekkel.

240. Gy. Tegyetek a' következő állítmányokhoz két vagy több alapszavakat: — az egész vidéket elpusztítani; tollakkal szolgálni az írásra; mint prém eladatnak; igen nagy szarvuk van; csak közembereket gyönyörködtetni; a' fák virágait levetni; mindég szorgalmaskodni; a' baromfiakat üldözni; befürni magukat a' földbe; legnagyobb négylábú állatok; tétre máshova költözni; háborgatni a' polgári társaságot; sokat beszélni; meggyöngíteni a' gyomrot; nemesíteni az embert; kiművelni az emberi észet; előmozdítani a' közjót, legnemesb érczek; eszközölni közöttünk a' bátorságot.

241. Gy. Keressetek két két állítmányt minden alapszóhoz: nap földet; szél levegőt; katonaság hazát, és belbátorságot; ökrök földet, eledelt; tudományok elmét. szívet; csak a' rossz gyermekek iskolát idét; falusi lakosok eledel, ruházat, lakás; Magyarország mindenféle élet, szarvasmarha, nemes ércz, emberi szükség; Phoenicia-béliek kereskedés kézművek; pityóka a' munka testerő; szalma, alom, eledel, ház-födél, fűtés, dolgok; az emberek a' jó erkölcsű ifiak; az arany pénz, edény.

242. Gy. Keressetek ezen mondatokhoz még egy alapszavat, és egy vagy több állítmányt: — Magyarország pusztái sok marhat tenyésznek; Duna országunkban legnagyobb folyóvíz; az állatok húsa táplálja az embereket; az ifiúság az iskolákban tanítatik; a' pávának szép tolla van; a gyapjú ruházatra szolgál; mértékletesség eszközli a' jó egészséget; a' cserebogár leesz a' fák leveleit; a' lovak a' házi állatokhoz tartoznak; a' bürök mérges növény; a' méhek társaságban élnek; Attila nagy hódító volt; Geyza herczeg hozta be elődink közé a' keresztény hitet; Árpád alatt foglalták el hős elődink mostani honukat: Szent István királyunk szerzette országunk első alkotmányát; az emberek maguk építik lakhelyöket; a' Németek földülték a' Római birodalmat, az első Magyarok sok tartományokat elpusztítottak; a' feslettség vesztette el a' Rómaiakat; a' szemérem ajánlja az ifiakat.

243. Gy. Tegyetek ezen mondatokban az előforduló bővítésekhez még másokat. Jákob gyermekeivel Aegyptomba költözött; Balambér a' Hunusokat a' Meoetis taván vezette át; országunk 53 vármegyét foglal magában; az emberek különféle szerekkel táplálják magukat; a' madarakat léppel fogják; az emberek sokat tesznek a' becsületért; országunk lakosai nem egy nemzetűek; a' legnagyobb elme keveset használ magában; az indulat sokat hátráltatja az emberek boldogságát; a' kutya igen jól ismeri az urának szavát; a' nevelédek engedelmeskedjék a' nevelőnek; szorgalom által minden akadályt meggyőz az ember; portékákat tengelyen viszik távol helyekre.

Mi az egyes, és az összetett, vagy kötött mondat?

Minden mondat magában, akár egyszerű, akár bővített legyen, egyes; ellenben összetett vagy kötött mondat, ha több alapszókból vagy több állítmányból, vagy több hason mondatrészből áll. Minden összetett mondat pedig voltaképp annyi egyes mondatot foglal magában, a' mennyi alapszó és állítmány fordul benne elő, p. o. ezen összetett mondatban: az oroszán, és a' tigris ordítanak a' pusztában, és prédálásra kelnek ki; négy egyes mondat van: mint 1. az oroszán ordít a' pusztában; 2. az oroszán prédálásra kel ki; 3. a' tigris ordít a' pusztában; 4. a' tigris prédálásra kel ki.

244. Gy. Tagoljátok föl ezen összetett mondatokat egyesekre: Tinta, toll, és papíros szükségesegek az írásra; az alma, és körtvély a' fán teremnek, és a gyümölcsöklöz tartoznak; a' czoboly és a' hölgy ragadozó állatok, és Szibériában laknak: a bors, fahéj, és szerecsendió legtöbbsnyire keleti Indiában teremnek, és a fűszerekhez számláltatnak, és drágán adatnak el; a föld, és több más égi testek a' nap körül kerengnek, és bizonyos időben végzik útjukot; a' rongyot először megválasztják, kimossák, azután kására török, és végre papírost csinálnak belőle.

d) Az összetett mondat elvszerű tanítására Széchy vállalkozott először. Anyagának összeállításában Bitnicz Lajos hatása érezhető, [18] de nem vette át tőle a mellé- és alárendelt mondatviszony alapján megkísérelt mondatcsoportosítást. Kétféle összetett mondatot ismer: a tagmondatok valamely közös mondatrésze alapján összekötött, s a különböző alapszavú és állítmányú tagmondatok viszonya szerint megkülönböztetett mondatokat.

Az első csoportba tartoznak a kapcsoló kötőszókkal alkotott mondatok.

Hogy kötetnek össze olyan mondatok, melyeknek csak az a viszonyuk, hogy vagy alapszavuk, vagy állítmányuk, vagy valami más részük közös?

Az ilyen viszonyú mondatokat kapcsoló kötőszókkal függesztjük egymáshoz; úgy-mint: 1. ha a' mondatok igenlők, és, vagy *mind-mind*; 2. ha tagadók, *se-se*, vagy *sem-sem*; 3. ha pedig efféle mondatokban az ismeretes dologhoz valamely ismeretlent kapcsolunk, *nemcsak -hanem*, vagy *nemcsak -de* is kötőszókkal; p. o. a' nyerges, és a' szíjgyártó borszereket készítenek; vagy mind a' nyerges, mind a' szíjgyártó borszereket készítenek; vagy se a' nyerges, se a' szíjgyártó nem készít kesztyűt; nemcsak a' nyerges és a' szíjgyártó, de a' kesztyűs is borszereket készít.

245. Gy. Kössétek e' két két mondatot össze az előadott kötőszók által: — a' majmok a' hátulsó lábukon állhatnak, a' mókusok a' hátulsó lábukon állhatnak; a' fák hoznak gyümölcsöt, a' bokrok hoznak gyümölcsöt; a' zergék legmagasb kőszálakra fölmásznak, a' vadkecské a' legmagasb kőszálakra fölmásznak; a bor készítetik szőlőből, a' bor készítetik gyümölcsből; tejjel szolgálnak az embereknek a' tehének, tejjel szolgálnak az embereknek a' juhok, tejjel szolgálnak az embereknek a' kecské; a' barátság enyhíti az emberi élet súlyát, a' barátság elfelejteti az emberi élet súlyát; a' tudományok földerítik az elmét, a' tudományok nemesítik a' szívet; az emberek beszélhetnek szavak által, az emberek beszélhetnek tagmozgatás által; a' társas élet eszközi bátortlányunkat, a' társas élet eszközi lelki tehetségeink kifejlését; a' házbani lakás vagyonok takarítására szolgál, a' házbani lakás az idő viszontagságai ellen szolgál; a' Chinabéliek sárgás színűek, a' Japonok sárgás színűek.

246. Gy. Kössétek e' mondatokat egymáshoz tagadólag: — a' farkas könnyen megszelidül, a' hiena könnyen megszelidül; a' szamár olyan hasznos mint a' tehén, a' kecske olyan hasznos mint a' tehén; az égettbor nem egészséges, a' rozsolis nem egészséges; pénzt nem vernek czinból, pénzt nem vernek vasból; a' pillék nem madarak, a' denevérek nem madarak; mi nem esszük a' húst nyersen, mi nem esszük a' halat nyersen; ő nem akart minket megismerni, ő nem akart titeket megismerni; a' fősvények nem szeretik önmagukat, a' fősvények nem szeretik embertársaikat; Péternek nincs tudománya, Péternek nincs erkölce; az öcsém nem beszél németül, a' bátyád nem beszél németül.

A második csoportba sorozott mondatfajták: a *főlosztó (részint-részint, már-már, választó (vagy-vagy), okbeli (mivel, mert, minthogy, hogy, nem-hogy, azért hogy), következtető (hát, tehát, azért, következőleg, így, ennél-fogva, errenézve, annak okáért, innet van), időt jelentő (mihelyt, míg, miután, mielőtt, amint, alig, alighogy, mikor, midőn, miolta, azonnal, ameddig, azalatt, hogy), föltevő, föltételt kifejező (ha, hogyha, hacsak, de úgy hogy, amennyiben), engedő (bár, ámbár, bátor, noha, jóllehet, holott, leg-alább, ha mindjárt, ugyan de, akár akár, akármí, akármelly, mintha), hasonlító (mint, valamint, mintha, úgy, szintúgy, valamint, úgy hogy, hogy-sem, minél, annál, úgy-hogy, nemkülönben), ellenkező (de, hanem, mindazáltal, másként, ellenben, anélkül hogy, mégis, még sem, különben, nem hogy, de, pedig nem)* kötőszók segítségével összefűzött mondatok.

A szembeutáló hiányosságokat Bitnicz szavaival magyarázhatjuk: »Az összetett mondasók annyifélék, hogy azokat teljesen felszámolni alig lehet; de ez nem is szükséges. Elég a' fontosabbakat esmernünk, mert ezekből a' többi könnyen megítélhetjük« [19].

Egy példa:

Hogy kapcsoltatnak más mondatokhoz az olyanok, melyek valami föltételt foglalnak magukban?

Ezen föltevő kötőszók által: ha, hogyha, hacsak, de úgy hogy, a' mennyiben 's a' t.

253. Gy. Kössétek föltévő kötőszók által más mondatokat e' következőkhöz: — Él mértékletesen az étellel, és itallal (ha); örömet fogtok szülőiteknek tenni (hogy ha); jó ízűen esik az étel (ha); nem lehet az ember a' világon boldog (hanem ha);

ne cselekedj semmit előbb (mintsem); szerencsédet tehéted tudományid által (de csak úgy ha); minden emberi erő lankad (ha csak nem); örömet társalkodok véled (de úgy hogy); tedd meg fáradhatatlanul kötelességedet (ha); legnagyobb elmével se fogsz sokra menni (ha csak); ne adj ki többet, beveszel (sem mint); az emberi élet sokszor tűrhetetlen volna (ha); iparkodsz, fogsz előhaladni (ha); megteszi kötelességét, tőle kitelik (a' mennyiben); rajtam áll, nem ellenzem (a' mennyiben).

Széchy nyelvtanító módszeréről tankönyvének előszavában (III—VIII. 1.), s egy érdemes dolgozatában értekezett [20].

Dolgozatának címe s tankönyvének már említett mottója, továbbá szó-tani anyagának mondattani szemszögből való tárgyalása, s különösen nyelvgyakorlatai félreérthetetlenül megszabják az anyanyelv tanításának feladatát: a helyes gondolkodáson alapuló helyes nyelvhasználat kialakítását. »A nyelv... a gondolkodás eszköze hallható jelek által; és beszélni annyi, mint hallhatólag gondolkodni, gondolkodni pedig mint hallatlanul magában beszélni. De mivel minden gondolkodás végkép figyelem, eszmélkedés, összehasonlítás, föltagolás, elvonás, összeillesztés (combination) 's egybeszerkezés (synthesis) által létesül, a nyelv eredetileg ezen szellemi munkálásokat eszközli, és amikor beszélünk, sajátképp ugyanazokat végezzük hallható jelek által. Innen nyelvet, azaz beszélni tanítani nem egyéb, mintsem megfejteni, mikép teljesítenek szavaink által a' gondolkodásra szükséges munkálások: következőleg a' nyelvtanítás eredeti föladása, a' tanulókat azoknak szavak általi helyes végrehajtására képesíteni.« (III. 1.) Mivel itt a növendék szellemi tehetségeinek kibontakoztatásáról van szó, ezért szükségképpen úgy kell tanítani, »hogy általa gondolkodó erejét fölébressze, gyakorolja, kiművelje, 's így a' gondolkodás szóvali gyakorlásokra magát ügyesítse«. (IV. 1.)

Ez Széchy nyelvtanító céljának a nyelv és a gondolkodás szoros összefüggésének felismerésén alapuló elvi igazolása.

Széchy megszabta ennek a feladatnak a módszerét is. »Az egész nyelvtani anyag, melly különféle alkatrészekből, 's azok alkalmazásából, tehát összekötéséből áll, magyaráztassék meg föltagolag, és egyszersmind egyszerűszerkezőleg.« (IV. 1.) Látnivaló, hogy Széchy az induktív nyelvtanítás szószólója, amely addig sem volt ismeretlen, de nem vált a nyelvtani oktatás mindennapi gyakorlatává. Eljárását így fejti ki:

»Mint hogy a' nyelv alkatrészeit, 's alakzatit tudvalevőleg fogalmak fejezik ki határozások (definitiones) által, természetileg ezeknek részeit kell különösen egyről egyig megfejteni, azután ismét részenként egymáshoz kapcsolni, és az egészet megjelelni: de mind ezt egyszerű példákban kérdezőleg végezze az oktató; úgy hogy a' határozásokat lépésenként képezze tanítványival, 's azokat velök mintegy kitaláltassa. Minden illy magyarázat után pedig gyakorolja őket a' megfejített tárgyban mind szóvali, mind írás föladások által mind addig, míg azt úgy magokévá tették, hogy a' megjelelést hallván, vagy maguk kimondván, egyszersmind az egész fogalmat állíthassák öntudatukban elő. Épen így fejtesse meg a' nyelv-alakzatok is (formae), például: a' névesetek (casus), igemódok, igeidők 's a' t. tudniillik fogalmaik tartalmából mutatassék meg, milly viszonyokat jelentenek; azért is a' gyakorlások mind szóval, mind írásban úgy intéztesse meg, hogy a' tanulók a' nyelv-alakzatokat nem például, nek, nek. at, ot, öt, abb, ebb, ám, ánk, tam, tem, tunk, tünk, 's a' t. vétagjaikból, hanem fogalmaik értelméből tanulják megismerni. — E' szerint nyilvánlag

mind szellem-munkálásaikban nagy foganattal gyakoroltatnak; a' fogalmakat megjelelni, tehát a' szavak értelmére figyelni, 's így lassanként az öngondolkodásra tanítatnak, mind a' nyelv alkatrészeit nem valami mellékes jegyekből vagy az alakzatok végzeteiből, hanem saját természetükből fogják megtanulni, 's egymástól megkülönböztetni.«

»A' mi a' nyelv alkatrészei 's alakzati alkalmazását, tehát összekötését illeti, az, mint tudva van, szabályok által adatik elő röviden. Már mind ezen alkalmazások eredetileg magában a' nyelvben léteznek; minthogy részint az alkatrészek természetéből, részint az egyes nyelvnek különös sajátágú szokásából származnak, 's csak úgy válnak szabályokká, hogy több egyes esetekből elvonatván, 's általános mondatokba foglaltatván, tanítmányul állítatnak föl. Azért táblára írt, könnyen érthető példákban kell az alkatrészek alkalmazását megmutatni, 's így fogalmaikból, vagy a' nyelvszokásból a' szabályt elvonatni, 's kitaláltatni. Ha az oktató több illy feladásokat szóval, és írásban kidolgoz tanítványival, és szabály elleni példákat is ad föl megjobbításra, érzékileg fogják tanítványai a' szabályok értelmét 's használatát fölfogni; azért is azokat mind beszédökben, mind írományaikban mintegy ösztönileg használni, 's ellenök nem könnyen hibázn.« (IV—V. 1.)

Széchy nyelvtanító eljárásából levonhatjuk módszerének megszívlelendő három jellemző vonását: 1. Nem elégszik meg az induktív úton közvetített elméleti tudnivalók megtanultatásával, hanem *különös súlyt vet az alkalmazásra és begyakorlásra*. 2. Azzal, hogy mindig a tartalom és a nyelvi forma közötti kapcsolat felderítését tartja szem előtt, *élesen szembe fordul a formális jellegű nyelv tanítással*. 3. A közlés helyett a tanulók tevékeny közreműködését biztosító beszélgető módszert használja.

A gyakorlati alkalmazás célját szolgálják az elemző és a szintetikus (összetevő, szerkesztő, alkotó) *nyelvgyakorlások*.

Az elemzés a nyelvi tények fölbontás útján való felismerésének és vizsgálatának gyakorlása, sokszor összekötve rendezetlen nyelvi tényeknek megadott szempontú rendezésével (pl. valamely szöveg különféle fajú igéinek kiemelése és csoportosítása), valamint értelmező feladattal, vagyis a vizsgált nyelvi forma használatának megokolásával (pl. a birtokviszony különböző kifejezésének igazolása). A szintetikus gyakorlatok — ellentétben az elemzés célját szolgáló szövegekkel — nem tartalmazzák a kívánt nyelvi tényeket, hanem a tanulóknak kell azokat megalkotniok. A gyakorlatokat a következőképpen csoportosíthatjuk:

1. *Kérdések megválaszolása* meghatározott nyelvi tény alkotása céljából.

2. *Kiegészítés*: a) a mondatok kihagyott részeinek pótlása; b) egyszerű mondatok kiegészítése egész mondattal összetett mondatok szerkesztése céljából; c) önálló vagy mondatokban lévő szavak megtoldása megfelelő végzésekkel; d) szavak értelmének kiegészítése elébük vagy utánuk tett meghatározott szófajjal.

3. *Helyettesítés, átalakítás*: a) önálló vagy mondatokban lévő szavak helyettesítése más szavakkal; b) hibás szöveg helyesbitése meghatározott nyelvi forma gyakorlása céljából; c) nyelvi tény jellegzetességének megváltoztatása (pl. állító mondatok tagadókká és tiltókká alakítása).

4. *Rendezetlen nyelvi anyag rendezése:* a) szavak, illetve mondatok csoportosítása megadott szempont szerint; b) mondatalkotás bizonyos szempont szerint az ehhez szükséges teljes szóanyag megadásával; c) egyszerű mondatok összefűzése összetett mondatokká.

5. *Mondatfogalmazás:* a) mondatalkotás megadott szó (szófaj) felhasználásával; b) ugyanaz meghatározott nyelvi kifejező eszköz segítségével; c) önálló mondatalkotás bizonyos nyelvi forma gyakorlására.

A nyelvyakorlatok sokszor kombinálva fordulnak elő.

Széchy nyelvtanító módszerének szükségképpen tartozékai az *elbeszélő és olvasó nyelvyakorlások*.

Az előbbieket valamely tartalom szó- és írásbeli reprodukálásából állanak, mégpedig a következő fokozatok szerint: 1. az oktató előad egy rövid történetet, mesét vagy leírást; 2. néhány tanuló kérdések alapján részben megismétli; 3. a tanító újból elmondja; 4. egy növendék összefüggően megismétli; 5. az osztály néhány nap múlva írásban reprodukálja; 6. a fogalmazványokat megjobbitják. A szóbeli reprodukálás Széchy szerint tartós figyelemre, gondolatsorok pontos követésére és helyes kifejezésre szoktat. Az írásbeli reprodukálás ezen felül pontos emlékezésre kényszerít, helyes mondatalkotásra, összefüggésre és különféle fordulatok szemeltartására, valamint helyes gondolat kifejezésre nevel, s közben a helyesírás fontosságára figyelmeztet. Igen helyes megállapítás, hogy a tanulók »írás általi gyakorlások következtében szembetűnőleg alaposabban és könnyebben juthatnak a természetes 's világos írásmódra, mintsem minden írásmódi szabályoknak könyvnelküli tudta által«. (VII. 1.) Kár, hogy a reprodukáló fogalmazásnál megállapodva Széchy nem ismerhette föl az önálló fogalmazással járó szellemi erőgyarapodás lehetőségeit. Erről persze abban az időben szó sem lehetett.

A tanulók Széchy tapasztalata szerint csak magolva tudják olvasni és tanulnivalójukat fejükbe verni, önálló értelmes beszámolóra képtelenek. »Erre olvasó gyakorlások által kell őket ügyesíteni: tudniillik olvasson az oktató velök például a' bibliából, vagy valami más olvasókönyvből egy történetet az első pontig, 's mutassa meg hány mondat van benne; mi mindegyiknek értelme; hogy, és miért vannak a' mondatok így összekötve; azután ismételtesse az egész pont olvasását, és mondassa el tartalmát. Ha az egész történeten pontról pontra így átment, olvastassa el azt egy huzamban, és beszéltesse el foglalmát. Ez úton kézfoghatólag gondolkodó erejük úgy gyakoroltatik, hogy azt, a' mit olvasnak, érteni, maguknak könnyen megjegyezni, 's az iskola-könyveiket is czélszerűleg használni tanulják.« (VII—VIII. 1.) Ez az eljárás Diesterweg grammatikai olvasókönyvére emlékeztet. Ő az olvasást az erkölcsi nevelés érdekeit szolgáló morálovasókönyv és a közhasznú ismereteket közvetítő reálovasókönyv céljával ellentétben a nyelvtani oktatás szolgálatába állította: az olvasmányokat grammatikai szempontok szerint válogatta össze, ügyelve arra, hogy az olvasókönyv a nyelvtani elemzés eszköze, vagyis gyakorlati grammatika és gyakorlati logika legyen, s szolgáljon vezérfonalul a helyesírás és fogalmazás gyakorlásában. Fárasztó eljárásával föláldozta az olvasmány tartalmi értékeit a jobbra formális jellegű elemzésnek. Ezért volt súlyos tévedés az a hiedelem, hogy az olvasottak megértését és vissza-

adását nyelvtani elemzéssel lehet megkönnyíteni. Széchy érdeme, hogy az értelmes tanulás hangsúlyozásával hadat üzent a memorizáló iskolának, sajnos, nem sok eredménnyel. A tanuló azért volt értelmetlen magolásra kárhóztatva, mert az iskola ezt követelte tőle, s ez okozta önállótlanágát.

Széchy módszerének vannak olyan vonásai, amelyek a könyv útján való élő idegen nyelv tanulására emlékeztetnek (az elbeszélő és olvasó nyelvgyakorlatok mellett az elemző és szintetikus nyelvgyakorlatoknak egy része), s éppen ezért a sok fáradsággal és gyakran unalommal járó és az anyanyelv fejlesztése és tudatosítása szempontjából olykor fölösleges és célszerűtlen gyakorlatok aligha szolgálhatták azt az eszményi célkitűzést, hogy a tanuló gondolkodás által beszélni, s beszéd által gondolkodni tanuljon. Mindazonáltal ugrásszerű haladást jelentett ez a módszer az értelmetlen magolgatás korszakában, és nagy hatással volt a gondolkodató nyelvtanítás további alakulására.

Széchy különleges hely illeti meg nyelvtani oktatásunk történetében: évtizedekre ható iskolát alapított, s tanítása napjainkig érezhető. Ezt a hatást az anyagelrendezés (a tudományos rendszer követése mondattani alapon, s ennek lehetővé tétele mondattani bevezető ismeretek közvetítésével) és bizonyos módszerbeli hasonlóságok (az indukció állandó és következetes végrehajtásának megkövetelése, s legfőképpen a szintetikus gyakorlatok sokoldalú alkalmazása) szembetűnően igazolják. Ennek ellenére Széchy nyelvtanító eljárása és mai nyelvtani oktatásunk között — a nyelvlogikai iskola kritikája során említett — kibékíthetetlen elvi ellentét áll fenn. [20].

Jegyzetek

- [1] Becker: Organism der Sprache. 1827. — Grössere deutsche Sprachlehre. 1827. — Deutsche Grammatik. 1829.
- [2] Husserl: Logische Untersuchungen. 1900—1901.
- [3] Becker: Schulgrammatik der deutschen Sprache. 1834. — Leitfaden für den ersten Unterricht in der deutschen Sprachlehre. 1833.
- [4] Wurst: Praktische Sprachdenklehre. 1836. — Kleine praktische Sprachdenklehre. 1841.
- [5] Wurst: Theoretisch — praktischer Anleitung zum Gebrauch der Sprachdenklehre. 1836.
- [6] Id. Szász Károly: Magyar nyelv-tudomány. 1839.
- [7] Sasku Károly: A tanítás alaptudománya. 1837—38. — Közönséges Nyelvtudomány vagyis nyelvek alaptudománya. Tud. Gyűjt. 1840.
- [8] Ferenczy Jakab—Danielik József: Magyar írók. 1856: 438—39. — Toldy Ferenc irodalmi beszédei. 1872. I: 290—93. — Szinnyei József: Magyar írók élete és művei. 1909. XIII: 521—22.
- [9] Széchy: A nevelés és oktatástan vázlatja. 1845. (A II. k. kéziratban maradt.)
- [10] Vajda Péter: Magyar nyelvtan. 1840.
- [11] Verseggy Ferenc: Magyar Grammatika avagy Nyelvtudomány. 1818.
- [12] Vajda Péter: Magyar nyelvtudomány. 1835: 91.
- [13] Bitnicz Lajos: Magyar nyelvtudomány. 1837. I: 100—110.
- [14] Vajda Péter: Magyar nyelvtudomány. 1835: 96.
- [15] I. m. I: 117.
- [16] Erdélyi Lajos: Mondattani tanulmányok. (Az összevont mondat modern szempontból.) 1930: 20.

[17] Klemm Antal: A mondattan elmélete. 1928: 5.

[18] I. m. I: 112—117.

[19] I. m. I: 113.

[20] Széchy: Az anyanyelv iskolákban tanításának szükséges volta, 's annak olly tanmódja, miképpen a' növendék gondolkodni és beszélni tanuljon. Tud. Gyűjt. 1839.

* *
*

Ez a dolgozat részlet a szerzőnek a magyar nyelvtanítás történetéről készülő munkájából.